

بسم الله الرحمن الرحيم

موضوع: رابطه فرزندآوری و اقتصاد خانواده

نرگس شعبانپور¹

¹ سطح 2 حوزه علمیه بانو امین

چکیده

مقاله حاضر، مقاله ای است پژوهشی در خصوص رابطه فرزندآوری و اقتصاد خانواده و تاثیر متقابل این دو بر هم؛ که در آن محقق تلاش نموده که این بحث را از جنبه های مختلف که در زندگی بشر و آینده کشور موثر است مورد بررسی قرار دهد. از مهم ترین تاثیر فرزندآوری، داشتن جامعه ای جوان و پویا برای کشور است؛ که به دنبال آن، در کاهش مشکلات اقتصادی، نقش بسزایی دارد. تصور می شود، کاهش توان مالی خانواده و ناپایداری اقتصادی، علت کاهش نرخ باروری است؛ در صورتی که مطالعات اخیر، حاکی از آن است که جوامع فقیر از میزان زاد و ولد بیشتری برخوردارند و در جوامع صنعتی جهان، افزایش ثروت با محدود شدن جمعیت خانواده همراه است. در منابع دینی نیز، به این موضوع اشاره شده است که نباید فقر را مانع فرزندآوری دانست و روزی همه موجودات از جمله انسان، به دست خداست. کاهش نرخ باروری، سالمندی جامعه را به دنبال خواهد داشت که پیامدهای منفی و مشکلات اقتصادی بسیاری دارد. نتیجه آنکه فرزندآوری سبب فقیر شدن خانواده نمی شود؛ بلکه به توسعه اقتصاد کمک می کند. به منظور جمع آوری اطلاعات از اسناد و مدارک کتابخانه ای، استفاده شده است. یافته های موجود از طریق مطالعات توصیفی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است و روش تحقیق این پژوهش نقلی روایی است.

کلیدواژه ها: فرزندآوری، اقتصاد، اقتصاد خانواده

مقدمه

فرزندآوری یکی از ارکان آفرینش است. خداوند موجودات را براساس تولید نسل آفریده است؛ از جمله آن انسان‌ها، که اشرف مخلوقات هستند. یکی از اهداف ازدواج همین مسئله بقاء نسل است که در سنت اسلامی نیز بر آن تاکید شده است. به اعتقاد مردم، فرزندآوری بر اقتصاد خانواده تاثیر دارد و به دنبال فرزندآوری در سایه معیشت و رفاه هستند و از ترس فشار و کمبودهای اقتصادی از فرزندآوری اجتناب می‌کنند؛ به همین سبب مشکلات اقتصادی از قبیل افزایش هزینه‌ها، فشار اقتصادی، عدم وجود حمایت‌ها و تسهیلات رفاهی برای فرزندآوری را از دلایل کاهش فرزندآوری می‌دانند. هدف این پژوهش، تبیین ساماندهی و آگاه‌سازی جوانان در خصوص ازدواج و فرزندآوری، جهت مقابله با پیری جمعیت است با این رویکرد که فرزندآوری سبب فقیر شدن خانواده نمی‌شود بلکه به باور دینی، فرزندآوری باعث برکت در اقتصاد خانواده می‌شود؛ بلکه به رشد اقتصادی کمک می‌کند. کاهش جمعیت و فرزندآوری، و به تبع آن سالمندی جامعه و کاهش نیروی انسانی جوان، به اقتصاد و توسعه و پیشرفت کشور، ضرر وارد می‌کند. با توجه به اینکه، دانش مردم و ساماندهی وضعیت معیشتی آحاد مردم یکی از عوامل بسط ازدواج و فرزندآوری و جوانی جمعیت است، ضرورت پرداختن به این موضوع احساس می‌شود. در زمینه موضوع تاثیر عوامل مختلف بر فرزندآوری، کتاب‌ها و مقالات و پایان نامه‌هایی نوشته شده است. از جمله 1. کتاب باروری پایین، نهادها و سیاست، بر عوامل موثر بر باروری در کشورهای اتریش، کانادا، جمهوری چک، فرانسه، ایتالیا، نروژ، اسپانیا، تایوان و انگلستان متمرکز است. 2. کتاب پاسخ‌های سیاستی به باروری پایین، به تاثیر سیاستی بر شاخص‌های باروری دوره ای و نسلی، ارائه شواهدی دقیق و معتبر از تاثیرات سیاست‌ها و برنامه‌های حمایت از خانواده بر افزایش باروری در کشورهای مختلف می‌پردازد. 3. مقاله علل کاهش فرزندآوری در خانواده، به ثمرات و تاثیرگذاری‌های فرزندان در خانواده و بررسی کاهش رشد جمعیت از نگاه آیات و روایات پرداخته شد. 4. مقاله عوامل مؤثر بر فرزندآوری در مادران تک‌فرزند و چندفرزند، به تعیین و مقایسه عوامل مؤثر بر فرزندآوری در مادران تک‌فرزند با چندفرزند در شهرستان بهبهان پرداخته است. 5. مقاله تعیین‌کننده‌های اقتصادی - اجتماعی قصد و رفتار فرزندآوری در مردان شهر تهران، تعداد فرزندان قصد شده و زنده به دنیا آمده و شناسایی تعیین‌کننده‌های اقتصادی-اجتماعی آن‌ها در مردان متأهل شهر تهران را مورد بررسی قرار داده است. این کتاب‌ها و مقالات هر کدام سبک و روش خاصی دارند و اغلب به روش میدانی جمع‌آوری شدند؛ ولی این مقاله در صدد است به روش کتابخانه‌ای و نقل مستقیم، به تاثیر متقابل اقتصاد و فرزندآوری به‌طور ویژه بپردازد.

1. مفهوم شناسی

۱-۱- اقتصاد

لغوی: واژه اقتصاد از ماده «قصد» به معنای تصمیم‌گیری و اراده به انجام کاری بوده است.²

اصطلاحی: در اصطلاح، به بررسی رفتارهای مالی و غیر مالی بشری در زمینه تولید کالاها و خدمات از منابع کمیاب می‌پردازد.³ اقتصاد اکنون یکی از رشته‌های علوم اجتماعی به شمار می‌رود که در رابطه با رفتارهای گوناگون انسانی در زمینه فعالیت‌های اقتصادی و تفسیر واقعیات ظاهری مرتبط با این فعالیت‌ها بحث می‌کند.

۱-۲- اقتصاد خانواده

لغوی: ندارد

اصطلاحی: اقتصاد خانواده را می‌توان چگونگی سازماندهی و مدیریت منابع خانه تعریف کرد. در واقع اقتصاد خانواده عبارت است از؛ تخصیص منابع محدود قابل دسترس به مهم‌ترین نیازها و خواسته‌های خانواده، در این تعریف منظور از منابع همان مبادی و راه‌های درآمدی خانواده، است.⁴ اقتصاد خانواده می‌کوشد تا مسائل اقتصادی خانواده را مورد ارزیابی قرار دهد، نظام اقتصاد خانواده باید به گونه ای تکوین یابد که بتواند نیازهای افراد خانواده که همواره در حال گسترش است را پاسخ بگوید. در اقتصاد خانواده، به جنبه های مهم و کاربردی مدیریت اقتصادی خانواده توجه می‌شود تا فرد با بسیج منابع و امکانات خانواده در چارچوب مصالح اقتصادی؛ توانایی سازماندهی برنامه ریزی کنترل و هدایت مالی و اقتصادی امور خانواده را با هدف تأمین آسایش مادی و معنوی اعضای خانواده کسب کند.⁵

2. ضرورت تشکیل خانواده

افراد از ازدواج اهداف مختلفی را دنبال می‌کنند. یکی از حکمت‌ها و اهداف ازدواج، فرزندآوری افزایش نسل است.⁶ از نظر همه عقلای عالم و تمام ادیان به‌خصوص دین مبین اسلام یکی از والاترین و مهمترین اهداف از ازدواج، به هم رسیدن دو جنس مخالف و به وجود آمدن نسل و فرزند است. این هدف

² مصطفوی، حسن، التحقيق، ج ۹، ص ۲۶۹، «قصد»

³ تفضلی، فریدون، تاریخ عقاید اقتصادی، ج ۱، ص ۳۶.

⁴ یوسفی، شیدا؛ رحیمی، هیمن، مقاله مدیریت اقتصاد خانواده، ص ۱

⁵ شکفته، رها، سبک‌های مدیریت اقتصادی خانواده های مشهدی، ص ۳۱۶

⁶ غزالی طوسی، کیمیای سعادت، ج ۱، ص ۳۰۲

اختصاص به انسان ندارد، بلکه در مورد همه جانداران صدق می‌کند، با این تفاوت که عقلا با عقل و شعور و غیر عقلا طبق غریزه فطری و درونی رو به ازدواج می‌آورند. اگرچه صاحب‌نظران نگرش‌های متفاوتی در خصوص افزایش یا کاهش جمعیت بیان نموده اند، اما آنچه از آموزه‌های قرآنی برداشت می‌شود، مطلوبیت افزایش کمی و کیفی نسل یا ازدیاد جمعیت است که در جای خود، مایه مباحات پیشوایان دین نیز قرار گرفته است و البته اسلام، تنها در صورت وجود شرایط و دلایل خاص، سیاست کنترل جمعیت را توجیه پذیر می‌داند.⁷

ولی فقیه و مجتهد جامع الشرائط می‌تواند در شرایطی خاص، از این امر ممانعت نماید. به عبارت دیگر، چنانچه این امر با امور دیگری که مهم‌تر از آن است، مزاحمت نماید، فقیه می‌تواند از تکثیر نسل به صورت موقت جلوگیری کند. البته باید توجه داشت که مجرد رفاه و آسایش و یا خوف از فقر و امثال این امور، هیچ گاه نمی‌تواند تزامم را اثبات کند. فقیه نمی‌تواند برای رعایت رفاه و آسایش و راحتی و به تعبیر امروزی، زندگی بهتر، مردم را از تکثیر نسل منع نماید.⁸

در روایت‌ها نیز آمده است که نزد خداوند بنایی محبوب تر از بنای خانواده وجود ندارد و منفورترین حلال‌ها نیز طلاق است. پیامبر اکرم (ص): «هیچ بنیانی در اسلام نزد خداوند، محبوب‌تر و گرامی‌تر از ازدواج نیست.»⁹ همچنین در حدیثی دیگر از پیامبر آمده: «کسی که ازدواج کند، نصف دینش را حفظ کرده است.»¹⁰

3. نقش اقتصاد بر فرزندآوری

بی‌شک اقتصاد نقش مهمی در حیات بشری داشته و دارد. امروزه با توجه به مشکلات اجتماعی و اقتصادی که نقاط زیادی از جهان را درگیر نموده، مسئله اهمیت پرورش فرزند و حساسیت به این امر بیش از پیش افزایش یافته است. چه بسیار افرادی در جامعه ما و سایر کشورها با وجودی که سالهاست ازدواج کرده‌اند، ترجیح می‌دهند که بچه‌دار نشوند. این وضعیت ایجاب می‌کند تا به مسئله اقتصاد و پیامدهای اجتماعی آن بیشتر توجه گردد.¹¹

در گفتار روزمره، صفت «اقتصادی» اغلب به معنای «پولی» یا «مالی» به کار می‌رود، و در شرایط خاص، منطقی است که والدین برای اهداف مالی از فرزندان استفاده کنند و به آنها به عنوان منابع مالی خود بنگرند. در برخی

⁷ قاسمی، من قائل نیستم، ص 14

⁸ همان، ص 15

⁹ بحار الانوار، مجلسی، ج ۱۰۳، ص ۲۲۲، ح ۴۰

¹⁰ نوری، مستدرک الوسائل، ج ۱۴، ص ۱۵۴

¹¹ دواپکه؛ زیلیبوتی، عشق پول فرزندپروری، ص 29

نمی‌داند، بلکه معتقد است که رشد جمعیت در توسعه اقتصادی نقش مثبت ایفا می‌کند و آثار مفیدی بر جای می‌گذارد. از جمله طرفداران این دیدگاه، مارکسیت‌ها بودند که اعتقاد داشتند هر نوع کنترل جمعیت اقدامی تبهکارانه محسوب می‌شود که هدف آن تحمیل توده‌ها در جهت تحکیم حکومت‌های استعماری است. اما به رغم این مخالفت، در حال حاضر کلیه کشورهای کمونیستی پیشین رشد جمعیتی خود را کاملاً تحت کنترل داشته، پایین‌ترین میزان رشد را در بین کشورهای مختلف جهان دارند. به رغم واقعیت‌های تلخ رشد جمعیت، برخی نظریه پردازان هنوز معتقدند که وجود جمعیت زیاد به معنای عرضه نیروی مولد فراوانی است که موجب می‌شود از زمین به نحو موثری استفاده کنند که این موضوع خود در مراحل بعدی پیشرفت و تحولات، باعث سوق دادن آنها به سوی جامعه‌ای صنعتی و بازرگانی می‌شود و اینکه اصولاً هرگز ثابت نشده است که سرعت ازدیاد جمعیت به توسعه اقتصادی لطمه وارد آورد. براساس این دیدگاه رشد جمعیت اثرات مثبت و مفیدی بر رشد اقتصادی به جای می‌گذارد، چرا که 1- افزایش جمعیت موجب گسترش بازار داخلی و افزایش تقاضا برای تولیدات کارخانه‌های نوپا می‌شود، 2- نیروی کار فراوان و ارزان قیمتی را در اختیار صاحبان صنایع و واحدهای کشت و صنعت قرار می‌دهد، که این امر به نوبه خود محصول کشاورزی و تولیدات صنعتی را افزایش می‌دهد. تأکید بیش از حد بر افزایش جمعیت به مثابه نیروی محرکه توسعه اقتصادی بدون در نظر گرفتن ساخت اقتصادی جامعه مسأله‌ای انحرافی است. چرا که کثرت جمعیت و افزایش بی‌رویه آن بدون برنامه‌ریزی‌های اقتصادی و اجتماعی خود یکی از موانع توسعه به شمار می‌آید.

افزایش جمعیت در تاریخ اقتصاد جوامع نقش دو گانه‌ای ایفا کرده است. در جوامعی که دارای اقتصاد پویا و بالنده بودند، نقش سازنده و خلاق داشته است، اما در اقتصادهای بیمار و وابسته، نقش ویرانگر و نابود کننده‌ای ایفا نموده است.³⁸

تصور آنکه بتوان معضلات اقتصادی را صرفاً از طریق تصمیم‌گیری‌های جمعیتی از میان برداشت تصور بسیار ساده اندیشانه است. در عین حال منکر آن نیز نمی‌توان بود که افزایش سریع جمعیت در صورتیکه با برنامه‌ریزی‌های دقیق توسعه اقتصادی و اجتماعی همراه نباشد خود از عوامل عمده تشدید کننده مسائل و مشکلات اقتصادی و اجتماعی خواهد بود. برخلاف آنچه که تصور می‌شود، امروزه فقیرترین کشورها در سطح جهانی کشورهایی نیستند که بالاترین میزان‌های رشد جمعیت را دارا باشند و در گذشته نزدیک نیز وضع به همین منوال بوده است. پل سینجر می‌گوید: «یک اقتصاد در حال توسعه همواره

38 حبیبی، جمعیت‌شناسی در برنامه‌ریزی آموزشی، ص ۴۳ و ۴۴

به یک جمعیت فزاینده احتیاج دارد. این نیاز به دلیل دسترسی به نیروی کار لازم تأمین بازار مصرف تولیدات داخلی است». بو سروپ مسأله را از دید دیگری می‌نگرد. به نظر وی با برانگیخته شدن نوآوری فنی، افزایش تراکم جمعیت بهتر می‌تواند مشکلات سنتی رشد اقتصادی را از میان بردارد. اغلب این مطالعات به بررسی رابطه بین رشد جمعیت و توسعه اقتصادی در کشورهای فقیر پرداخته است. زیرا در این کشورها است که می‌توان با استفاده از آمار و ارقام و مشاهدات عینی ابعاد مختلف مسأله را شکافت و به تبیین آن پرداخت.³⁹

بحران اقتصادی کنونی کشورهای پیشرفته، که به سبب کاهش چشمگیر آمار رشد جمعیت پدید آمده است، کار را به جایی کشانده است که غرب برای نگهداشتن توان و چیرگی اقتصادی خود بر دنیا، از همه راه‌ها، به سختی می‌کوشد تا برنامه‌های ازدیاد نسل در اروپا و امریکا را آغاز کند؛ چنان‌که دادن مشوق‌های جمعیتی و کمک‌های نقدی فراوان برای خانوارهای اروپایی بیش از دو فرزند، بهترین گواه آن است. افزون بر این، شمار بسیاری از اندیشمندان و نظریه‌پردازان اقتصادی دنیا، رشد و پایداری اقتصادی را در گرو داشتن رشد مناسب و بهینه جمعیت دانسته‌اند.⁴⁰

رشد جمعیت سالمند در ایران، در برابر رشد جمعیت کل کشور، و پیش‌بینی افزایش تعداد و سهم سالخوردگان در سال‌های آتی، نگرش بسیاری از کارشناسان را به خود کشانده است و پیدایش چنین پدیده‌ای، مسئولیت سنگین رسیدگی به این گروه و لزوم برنامه‌ریزی آینده‌نگرانه برای مهار چالش‌های این گروه را سخت‌تر از پیش کرده است. پژوهش‌های جمعیت‌شناسان نشان می‌دهد که ایران در آستانه ورود به دوره سالمندی جمعیت است و تا سال **1405**، جمعیت سالمندان کشور، با رشد بیش از **96** درصدی، نزدیک به **10** میلیون نفر خواهد رسید.⁴¹ پدیده سالمندی، هنگامی بحران‌ساز می‌شود که سالمند توان کارکردن و برآوردن نیازمندی‌های زندگی خود را نداشته باشد و از هیچ بنگاه دیگری، همچون بیمه‌ها، نیز حمایت نشود. به این ترتیب، فرد سالمند به زیر خط فقر رفته و به سبب ناتوانی جسمانی، نمی‌تواند از خود نگهداری کند. در این حال، اگر فردی نتواند هزینه درمانی خود را بپردازد، بر دشواری‌های وی افزوده شده و دچار چالش‌های سختی خواهد شد. بنابراین، اگر خانواده‌ها نتوانند از سالمندان خود حمایت کنند، آنان رها می‌شوند و به این ترتیب، پدیده رهاشدگی سالمندان در جامعه روی خواهد داد.⁴²

³⁹ همان، ۴۰

⁴⁰ قاسمی، یک نان آور بیشتر، ص 60

⁴¹ همان، ص ۲۸

⁴² همان، ص ۲۹

نتیجه‌گیری

بر خلاف تصور عامه، کاهش نرخ باروری فقط از مشکلات اقتصادی نشأت نمی‌گیرد؛ بلکه ناشی از همان دیدگاه مصرف‌گرایانه و پیامد اصالت‌بخشیدن به رفاه و لذت بیشتر، و دوری‌گزیدن از مفاهیم و مبانی دینی است که در اثر تغییر روش زندگی و شیوه تفکر به وجود آمده است. در صورتی که افزایش جمعیت، با برنامه‌ریزی و مدیریت کارآمد باشد، به توسعه اقتصادی کمک می‌کند. بر اساس منابع دینی نیز، فرزندآوری، سبب فقر خانواده نمی‌شود و برکت مال خانواده را به دنبال دارد؛ چرا که روزی به دست خداست. بر اساس نظرات کارشناسان، رکود اقتصادی از دلایل کاهش جمعیت است. بنابراین، تصور آن که «مشکلات اقتصادی دلیلی موجه در کاهش فرزندآوری است»، گزاره‌ای غیر علمی و غلط، به هدف مهار جمعیت در کشورهای متدین اسلامی است. سالمندی جامعه و به دنبال آن رهاشدگی سالمندان از پیامدهای کاهش جمعیت است که چالش‌ها و آسیب‌های اقتصادی فراوانی به دنبال دارد.

فهرست منابع و مآخذ

1. قرآن، ترجمه الهی قمشه‌ای، قم: انتشارات پیام مهدی (عج) چاپ اول، ۱۳۹۳ ه.ش.
2. تفضلی، فریدون، تاریخ عقاید اقتصادی، ج ۱، تهران: نشر نی، چاپ اول، 1402 ه.ش.
3. حبیبی، شراره، جمعیت‌شناسی در برنامه‌ریزی آموزشی، تهران: آوای نور، چاپ دوم، 1396 ه.ش.
4. شکفته، رها، «سبک‌های مدیریت اقتصادی خانواده های مشهدی»، فصلنامه جامعه‌شناسی اقتصادی و توسعه، ۱۳۹۸ ه.ش، شماره 2.
5. صدوق، لا یحضره الفقیه، ج ۴، تهران: دار الکتب الاسلامیه، چاپ هفتم، ۱۳۸۷ ه.ش.
6. غزالی طوسی، محمد، کیمیای سعادت، ج ۱، مترجم: حسین خدیوچ، تهران: علمی و فرهنگی، چاپ نوزدهم، 1401 ه.ش.
7. قاسمی، صالح، باید برگردیم: دیدگاه های رهبر معظم انقلاب اسلامی (مد ظله العالی) درباره جمعیت، تهران: خیزش نو، چاپ اول، 1396 ه.ش.
8. قاسمی، صالح، کندو بررسی ارتباط متقابل جمعیت، اقتصاد و امنیت، تهران: خیزش نو، چاپ اول، 1396 ه.ش.
9. قاسمی صالح، من قاتل نیستم: جمعیت و فرزندآوری از منظر شریعت، تهران: خیزش نو، چاپ اول، 1396 ه.ش.
10. قاسمی، صالح، یک نان آور بیشتر: پاسخ به شبهات افزایش جمعیت و فرزندآوری، تهران: خیزش نو، چاپ اول، 1397 ه.ش.
11. قاسمی، فاطمه، مبانی جغرافیای جمعیت: ایران و جهان، کرج، سیادت، چاپ اول، 1401 ه.ش.
12. قرائتی، محسن، تفسیر نور، ج ۵، تهران: موسسه درس‌هایی از قرآن، چاپ چهارم، 1389 ه.ش.
13. کلانتری، فتح‌الله؛ سام دلیری، کاظم، جمعیت و قدرت ملی، تهران: دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی، چاپ اول، ۱۳۹۸ ه.ش.
14. ماتیس، دواپکه؛ فابریزیو، زیلیبوتی، عشق، پول و فرزندپروری: چگونه اقتصاد بر روش پرورش فرزندان مان تأثیر می‌گذارد، مترجم: سولماز قلی‌زاده، کرج: راوشید، چاپ اول، 1399 ه.ش.
15. مجلسی، بحار الانوار، ج ۱۰۳، تهران: موسسه الوفاء، چاپ دوم، 1403 ه.ق.

16. میر باقری سید ابراهیم، ترجمه مکارم الاخلاق، قم: فراهانی، چاپ دوم، 1365 هـ.ش.
17. نوری، میرزا حسین، مستدرک الوسائل، ج ۱۴، بیروت: آل البيت، چاپ اول، ۱۴۰۸ هـ.ق.
18. یوسفی، شیدا؛ رحیمی، هیمن، «مدیریت اقتصاد خانواده»، انتشار اولین همایش ملی مدیریت راهبردی و کاربردی، 1397 هـ.ش.